

Guljahan ALDJANOVA,
Qoraqalpog' davlat universiteti dotsenti, PhD
E-mail: gulyaaldzanova@gmail.com

PhD, dotsent J. Asamatdinova taqrizi asosida

PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF ECONOMIC COMPETENCIES OF FUTURE TEACHERS

Annotation

This article discusses the pedagogical and psychological features of the development of economic competencies of future teachers, current issues of their formation and improvement. In particular, the necessity of economic knowledge in the life of a teacher and the characteristics of economics as a means of satisfying needs are discussed.

Key words: Teacher, competence, economic competence, capital, trend, market relations, competitive, Renaissance, professional development, economic education, pedagogical activity.

ПЕДАГОГИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Аннотация

В данной статье рассматриваются педагогико-психологические особенности развития экономических компетенций будущих учителей, актуальные вопросы их формирования и совершенствования. В частности, речь идет о необходимости экономических знаний в жизни учителя, характеристиках экономики как средства удовлетворения потребностей.

Ключевые слова: Учитель, компетенция, экономическая компетенция, капитал, тенденция, рыночные отношения, конкурентоспособность, Ренессанс, профессиональное развитие, экономическое воспитание, педагогическая деятельность.

BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING IQTISODIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada bo'lajak o'qituvchilarning iqtisodiy kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari, uni shakllantirish va takomillashtirishga oid dolzarb masalalar hususida so'z yuritiladi. Jumladan iqtisodiy bilimning o'qituvchi hayotidagi zarurati, iqtisodning ehtiyojlarni qondirish vositasi sifatidagi tavsiflari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: O'qituvchi, kompetensiya, iqtisodiy kompetensiya, kapital, tendensiya, bozor munosabatlari, raqobatbardosh, Renessans, kasbiy rivojlanish, iqtisodiy tarbiya, pedagogik faoliyat.

Kirish. Davlatning iqtisodiy rivojlanishi inson tomonidan to'plangan intellektual salohiyatlarni chuqur tadqiq etishning hayotiy zaruratiga aylandi. Shu boisdan ham inson kapitalini rivojlantirish keng ko'lamli zarur masalalariga aylandi. XX asrning 60-yillarida inson kapitali tushunchasi ijtimoiy-iqtisodiy tavsifi muomalaga kiritildi va inson hayoti va mamlakat iqtisodiyotida inson kapitali tushunchasining ommalashuvi rivojlangan davlatlarda tadqiqotlarning dolzarbligini oshirdi.

Mamlakatimizda ham ilm-fan sohasiga qaratilayotgan e'tibor zamirida ertangi kunimizning, kelajak avlodlarimizning baxtli hayoti va sog'lom turmush tarizini tashkil etish kabi buyuk maqsadlari qamrab olingan va «Bugun biz barpo etayotgan Uchinchi Renessans poydevori ham, hech shubhasiz, inson kapitali, ilm-fan, innovatsiya va yangi kashfiyotlar asosida bunyod qilinadi»[1] degan yuksak ishonch bilan Yangi O'zbekiston poydevori mustahkam barpo etilib kelinmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Albatta bugungi kunda zamonaviy ta'lim tizimining asosiy maqsadi-davlatning bugungi va kelajak ehtiyojlarini e'tiborga olish, ijtimoiy jihatdan moslashish, mehnat faoliyatini tashkil qilish, o'z-o'zini tarbiyalash va kasbiy ko'nikmalarini takomillashtirish imkoniyatiga ega kadrlarni tayyorlashdan iboratdir. YA'ni kasbiy faoliyatining samaradorligini tahmin qilib, ta'lim jarayonini modellashira oladigan o'qituvchi bu kabi maqsadlarga erishish kafolati hisoblanadi. Bu esa bozor iqtisodiyoti sharoyitida o'qituvchining kasbiy raqobatbardoshligini oshirish, uning iqtisodiy kompetensiyasini shakllantirish bilan uzviy bog'liq bo'ladi.

Mamlakatimizning taraqqiyot tendensiyasiga nazar tashlaydigan bo'lsak, pedagogika sohasida, malakali, ijodiy fikrlaydigan, raqobatbardosh, zamonaviy, jadal o'zgaruvchan, hayotga ijtimoiy hayotga shaxsni tarbiyalashga qodir kadrlarga

talab keskin ortib borayotganligini ko'rishimiz mumkin. Buning uchun raqobatbardosh mutaxassisni tayyorlashda iqtisodiy kompetensiyaning nima ekanligini va iqtisodiy kompetensiya tushunchasining mazmun-mohiyatini aniq tushunish lozim bo'ladi. Ammo talabalarning iqtisodiy kompetensiyalarini rivojlantirishdan oldin, avvalo iqtisodiyot va iqtisodiy tarbiya va iqtisodiy ta'lim haqidagi tushunchalarini shakllantirish zarur hisoblanadi.

«Iqtisodiyot-deydi Jeyms Steuart o'z asarlaridan birida, - umuman olganda oilaning barcha ehtiyojlarini qondirish san'ati, barcha aholi uchun muayyan hayotiy ta'minotni ta'minlashga, har qanday xavfli vaziyatni bartaraf etishga intiladi» [2]. Barchaga ma'lum iqtisodiyot ishlab chiqarish, ayirboshlash, iste'mol sohasidagi ijtimoiy munosabatlarni o'zida qamrovchi «kishilar tomonidan mehnatni qo'llagan xolda inson uchun zaruriy bo'lgan ne'matlar, hayot sharoitlari va vositalarini yaratish orqali tirikchilikni ta'minlash, ehtiyojlarni qondirishda foydalaniladigan xo'jalik vositalar, obyektlar majmui» [3] hisoblanadi. Oddiy tahlil qilnadigan bo'lsa iqtisodiyot bu kundalik hayotimizda tejamkorlikka undovchi omil bo'lib, jamiyat resurslari cheklangan va doimiy o'sib borayotgan inson talablarini mavjud sharoitlarda qondirish vazifalarini bajaruvchi vosita sifatida tushuntirish mumkin. «Iqtisodiy tarbiya-shaxsni iqtisodiyot asoslari bilan tanishtirish, tejamkorlik, mehnatsevarlik, tashabbuskorlik, ishbilarmonlik, iqtisodiy hisob-kitob va shu kabilar haqida fikrlay olish kabi qobiliyatni kamol toptirishdir» [4]. YA'ni insondagi ma'naviy yetuklikni, mulkka nisbatan tejamkorlik hislarini va shaxsning ushbu yo'nalishda tarbiyalanganligini ta'minlovchi tarbiya yo'nalishi hisoblanadi. Iqtisodiy ta'lim esa «... ta'lim oluvchiga iqtisodiy ta'lim berish, ya'ni iqtisodiyotning ma'lum tamoyillari, qonun-qoidalarini hamda kategoriyalarini tushuntirish

va iqtisodiyotning ma'lum sohalarida haqidagi bilimlarni o'qitish amalga oshiriladi» [4].

Iqtisodiy kompetensiya deganda an'anaviy ravishda iqtisodiy vaziyatni hisobga olib o'z mutahassislighi bo'yicha bilim, iqtisodiyot sohasidagi nazariyaga asoslanib, real iqtisodiy vaziyatni tushunish qobiliyati tushuniladi. Bozor munosabatlari sharoitida nafaqat iqtisodiy, balki bir necha kasblarni tahlil qilish va ta'sirchan qarorlar qabul qilish qobiliyati, ularning kasbiy kompetensiyasining ajralmas qismi hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. O'qituvchining kasbiy malakasi, pedagogik jarayon sifatini oshirishning zaruriy sharti bo'lib, zamonaviy ta'lim tizimida ro'y berayotgan o'zgarishlar o'qituvchilarning kasbiy mahoratini [5], ya'ni, kasbiy kompetensiyasini oshirish zarurati keltirib chiqarmoqda.

Shuning bilan birga so'ngi vaqtlarda «Kompetentlik» tushunchasi ham kengaytirilib shaxsning shaxsiy fazilatlarini qamrab olmoqda. Bu degani shaxsning zarur kompetensiyaga ega bo'lishi, unga va faoliyat predmetiga shaxsiy munosabati tushunilib insondagi qobiliyatning tarkibiy qismlarini o'z ichiga oladi.

O'qituvchining kasbiy kompetensiyasi - bu samarali faoliyat uchun zarur bo'lgan kasbiy va shaxsiy fazilatlar majmuidir [6]. Undagi kasbiy kompetensiyani rivojlantirishda individual ijodkorlikni takomillashtirish, sohalaridagi yangiliklarni pedagogik qabul qilish va o'zgaruvchan muhitga moslashish zarur hisoblanadi.

Pedagogik kompetensiyaning asosiy elementlari sifatida N.V.Kuzmina quyidagilarni belgilaydi:

- o'qitiladigan fan bo'yicha maxsus kompetensiya.
- o'quvchilarda bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish metodikasi sohasidagi uslubiy kompetensiya.
- ta'lim sohasidagi psixologik-pedagogik kompetensiya.
- talabalarning motivlari, qobiliyatlari va yo'nalishi bo'yicha differensial psixologik kompetensiya.
- pedagogik faoliyat yoki avtopsihologik kompetensiyani aks ettirish.

Bizning fikrimizcha, bozor iqtisodiyotining zamonaviy sharoitlari pedagogik kompetensiyaning iqtisodiy kompetensiya kabi elementini innovatsion ta'rifda yangilashni taqozo etadi. Iqtisodiy kompetensiya deganda zamonaviy o'qituvchining maxsus iqtisodiy tafakkur tushunchasidan iborat, kompetensiyaviy bilim, ko'nikma va tajriba bilan tavsiflangan xususiyatlari tushuniladi. Sababi, iqtisodiy vaziyatni idrok etishda adekvat sa'y-harakatlarni amalga oshirish imkoniyatini va muayyan kasbiy muammolarni hal qilishga tayyorlik darajasini belgilaydi [7].

Iqtisodiy kompetensiyaga quyidagilar kiradi: mavjud iqtisodiy vaziyatni boshqarish; asosiy iqtisodiy masalalarni tushunish; iqtisodiy vaziyatning umumiy tahlilini o'tkazish; iqtisodiy hodisalarga xolis baho berish; talabalarga real iqtisodiy voqealarni hisobga olgan holda kasbiy yo'nalishining fundamental jihatlari tushuntirish va boshqalar. Iqtisodiy kompetensiyalar, muayyan ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatda kasbiy muammolarni muvaffaqiyatli hal qila oladigan zamonaviy o'qituvchi shaxsiga qo'yiladigan talablar majmuasiga kiritilgan iqtisodiy bilim va ko'nikmalarning yetarli darajasini belgilaydi.

Iqtisodiy kompetensiyaga tayyorgarlik jarayonida raqobatbardoshlikni oshirish o'z kasbining mukammal biladigan va tegishli faoliyat sohalariga yo'naltirilgan, uzluksiz kasbiy o'sishga tayyor, ijtimoiy va kasbiy harakatchan mutaxassislarni shakllantirishni o'z ichiga oladi.

Tahlil va natijalar. Kasbiy kompetentlik davriy jarayon bo'lib uning shakllanishi pedagogik faoliyatda doimiy ravishda mahorat takomillashib boradi va ushbu jarayon bosqichlari takrorlanadi. Lekin insonning o'z-o'zini rivojlantirish jarayoni biologik jihatdan turmush tarizining rivojlanishini shartli ravishda ongli tashkil etadishi uning ijtimoiy jihatdan individuallashuvi bilan bog'liqdir. Shuning uchun shaxsning kasbiy kompetentligi va uni shakllantirish jarayonida aynan muhitda kasbiy o'z-o'zini rivojlantirishni rag'batlantirib takomillashtirish zarur [7]. Bunda bizningcha oliy ta'limning imkoniyatlari demokratik boshqaruv tizimini yaratishdan iborat bo'ladi. YA'ni talaba va o'qituvchi orasidagi munosabatlarni muvofiqlashtirish tizimi va pedagogik monitoringning turli shakllari o'rin oladi. Masalan, anketa, test, suhbat, tajriba almashish, musobaqalar va o'z yutuqlarini taqdim

etish tadbirlarini o'z ichiga oladi. Rag'batlantirishning ushbu shakllari o'qituvchining hissiy xavotirlanish darajasini pasaytirishga imkon beradi, jamoada qulay psixologik muhitni shakllantirishga ta'sir qiladi.

Mazkur aspektlardan tashqari, o'qituvchining asosiy kompetensiyalariga batafsilroq to'xtalib o'tamiz. Jumladan qadriyatli semantik kompetensiya. Bunda o'qituvchidagi qadriyat tushunchalari, atrofidagi dunyoni ko'ra olishi va tushunishi unda harakatlanish olishi, o'zining kasbiy roli va undagi asosiy maqsadni anglashi, o'z harakatlarida maqsadga erishish uchun semantik sozlamalarni to'g'ri tanlay olishi, shuningdek aqlan samarali qaror qabul qilish bilan bog'liq kompetensiyalar hisoblanadi. Bu yerda o'qituvchining ta'lim berishda yoki hayotiy boshqa faoliyatlarida o'z o'rnini belgilash mexanizmini belgilaydi.

Umummadaniy kompetensiya - bu o'qituvchining bilim va faoliyat tajribasi davomida ko'proq xabardor bo'lishi kerak bo'lgan masalalar jamlanmasi hisoblanadi. Bular umuminsoniy madaniyatning milliy xususiyatlari, inson hayotidagi muhim ma'naviy-axloqiy asoslari [8] bo'lib, Ona vatan, oila kabi tushunchalarning madaniy asoslari, urf-odat, dasturlar, an'analar, ilm-fan va boshqa qadriyatlarining hayotdagi o'zni, dunyoviy ta'sirchanligi, shuningdek, kundalik madaniy-hordiq jarayonidagi kompetensiyalar hisoblanadi.

Ilmiy bilish kompetensiyasi - o'qituvchining bilish faoliyatidagi kompetensiyalari bo'lib, asosiy e'tibor mantiqiy, metodologik, pedagogik faoliyat elementlarini o'z ichiga oladigan, real bilish bilan bog'liq komponentlarga qaratiladi [9]. Bu orqali maqsadni belgilash, loyihalash, jarayonni tahlil qilish, bilim va ko'nikmalarini takomillashtirish, refleksiya, faoliyatida o'z-o'zini baholash tizimlari rivojlanib boradi.

Ijtimoiy-mehnat kompetensiyasi - ijtimoiy-mehnat, fuqarolik va oilaviy munosabatlar mas'uliyatini belgilovchi iqtisodiy, huquqiy va boshqa masalalarda, bilim va tajribalarini takomillashtirib borishini anglatadi. Bunda esa asosiy e'tibor shaxsning o'z-o'zini rivojlantirishda jismoniy, ma'naviy va intellektual yetukligini ta'minlab, emotsional o'zini-o'zi boshqarish va qo'llab-quvvatlash usullarini o'zlashtirishga qaratiladi.

O'qituvchining tayanch kompetensiyalari - Bu ta'limning har bir bosqichidagi o'rnini belgilovchi umumpredmetli mazmunini modellashtiradi [10]. Sababi, ta'limning har bir bosqichida ta'lim muassasasi faoliyatining maqsadlari, uning o'ziga xos xususiyatlari bilan belgilanadi. YA'ni o'quvchilarning ko'nikma va malakalari, pedagogik faoliyatning umumlashtirilgan usullari va ilmiy bilish kompetensiyasining tahminiylash majmualarini, shuningdek ta'lim natijalari, sifati, mazmuni bilan bog'liq bo'lgan o'qituvchi shaxsining rivojlanishini bildiradi.

Umumkasbiy kompetensiya - ijtimoiy bilim sohalar bo'yicha tasniflangan fanlar darajasida aniqlashtiriladi. YA'ni fan sohalaridagi kompetensiya - matematika, fizika, gumanitar, ijtimoiy fanlar, biologiya va boshqalarda aniqlashtiriladi [11]. Bu kabi ta'lim mazmuni o'quvchilarning nafaqat fanlarga yo'naltirishini, balki har tomonlama rivojlanishini ham ta'minlaydi. Mazkur umumkasbiy ta'lim kompetensiyasi shaxsning ishlab chiqarish faoliyatida, ijtimoiy-iqtisodiy va shaxslararo munosabatlarida zarur bo'lgan ko'p qirrali mazmun-mohiyatiga ega bo'ladi.

Kommunikativ kompetentlik nafaqat muloqotga kirishuvchanlik, boshqa odamlar bilan o'zaro munosabatda ochiqlik kabi shaxsiy fazilatlarini shakllantirishni, balki talabalarning amaliy ko'nikmalarini rivojlantirish, o'z o'quv faoliyatini boshqarish [12] qobiliyatini ham o'z ichiga oladi.

Xulosa va takliflar. Mazkur iqtisodiy kompetensiyalarga taaluqli bir necha kompetensiyalar tizimining muhim xususiyatlariga, o'z o'rnida, ilmiy-nazariy bilimlar majmui, ayni, iqtisodiyot sohasida pedagog o'qituvchi uchun zaruriy bilimlar, kasbiy va iqtisodiy ko'nikmalar va tajribalar, har tomonlama barkamol mutaxassis bo'lish uchun barqaror ehtiyojning mavjudligi, shuningdek ularning profilida iqtisodiy ma'lumotlarga qiziqish kiradi.

Shuningdek bozor iqtisodiyotining shunday qonun qoidalari borki, u nimani qancha va qanday ishlab chiqarish zarur degan muammoning xal etilishini ta'minlaydi. Pedagogik faoliyatning muvaffaqiyati ko'p jihatdan har bir o'qituvchining

o'z kuchini tizimli aqliy mehnatga safarbar etish, o'z faoliyatini oqilona tashkil yetish, o'zining emotsional-psixologik holatini boshqarish, o'z imkoniyatlaridan foydalanish, real ijtimoiy-

iqtisodiy vaziyat bilan uzviy bog'liqlikda ijodiy faollik ko'rsatish qobiliyati va imkoniyatlariga bog'liq bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning O'zbekiston fanlar akademiyasi tashkil etilganining 80 yilligi munosabati bilan yo'llagan tabrigi. Toshkent 12.12.2023.
2. O'lmasov A. «Iqtisodiy bilim asoslari» (o'quv qo'llanma) Toshkent-2020. /7-bet/.
3. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi «I» harfi. /468-bet/.
4. J.Hasanboev, X.To'raqulov va boshqalar «Pedagogika fanidan izohli lug'at» (Qayta ishlangan nashri) Toshkent-2009. /203-bet/
5. Болотов В.А., Сериков В.В. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе//Педагогика. № 10. 2003.
6. Василевская Е.В., Сетевой подход в повышении профессиональной компетенции педагогов: исследования, срезы, факты и комментарии // Педагогическая диагностика. 2013. №5.
7. Вержинская Е.А. Профессионально-коммуникативная компетентность как фактор успешности профессиональной деятельности будущего специалиста// Современные проблемы науки и образования. 2013. № 6.
8. Жилкина Е.А., Формирование экономической компетентности студентов как средство самореализации в новых экономических условиях // Теория и практика формирования культуры детей и подростков: сб.науч. ст. аспирантов, соискателей и преподавателей / Челябинск: ЧГАКИ, 2006.
9. Жилкина Е.А. К вопросу формирования производственно-экономической компетентности у студентов технического университета в новых экономических условиях // Образование. Наука. Производство: сб. матер. науч.- практ. конф. филиала ГОУ ВПО «МГТУ» в г. Белорецке. Магнитогорск: ГОУ ВПО «МГТУ», 2006.
10. Зимняя И.А. Общая культура и социально-профессиональная компетентность человека // Высшее образование сегодня. 2005. № 11. С. 16.
11. Назарова О.Г. Экономическая компетентность как структурная единица экономической культуры // Гуманизация образования. 2008. № 5. С. 149-153.
12. Царькова Е.А. Компетентность в контексте модернизации преобразования / Е.А. Царькова // Профессиональное образование. 2004. №6. С. 5-6.